

CONSIDERAȚII STATISTICO-ISTORICE ASUPRA FONDULUI DOCUMENTAR DIN ARHIVA ORAȘULUI BISTRIȚA ÎNTRE ANII 1590—1601

Cercetarea unei arhive orășenești medievale din Transilvania oferă posibilități largi de a descifra, nu numai probleme ale istoriei tradiționale, dar și unele aspecte legate de sociologie istorică, de psihologia unor grupuri sociale, de evoluția limbii de cancelarie, de reforme culturale etc. Cercetarea de tip sociologic în istorie prin intermediul documentului de arhivă își vedește tot mai mult viabilitatea și utilitatea astăzi. Dependența unor mari transformări sociale de fenomenul economic, a unor largi capitole de istorie culturală de complexul economico-social, a unor compartimente culturale de altele se poate urmări și evidenția numai prin cercetarea unor segmente temporale suficient de întinse. Documentul de arhivă în cazul unor asemenea analize statistico-istorice reprezintă mai mult decât un izvor istoric.

Arhiva orașului Bistrița este una din cele mai bogate arhive-medievale orășenești din Transilvania. Organizarea ei actuală este mai ales rezultatul activității arhivistului *dr. Albert Berger* (1864—1936). Documentele se află repartizate în șapte grupe de arhivă: I. Documente; II. Acte; III. Protocoale; IV. Registre de socoteli și de impozite; V. Colecții de legi; VI. Biblioteca arhivei; VII. Repertorii¹.

„Grupa de arhivă I (Documente) cuprinde documentele pînă la anul 1700 inclusiv. Cel mai vechi document original e din anul 1291, prima transcriere din 1224 (privilegiul „Andreanum“), iar prima mențiune a unui document este din anul 1203)². O înfimă parte din această grupă de arhivă I, cuprinzînd documente de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul sec. al XVII-lea a constituit obiectul atenției noastre. Segmentul temporal este foarte restrîns și, ca atare, nu vor putea fi relevate decît aspecte formale legate de compoziția eșantioanelor de documente grupate pe ani, de calitatea emitenților, de categoriile sociale implicate în aria corespondenței acelor ani, de conținutul și de limba documentelor, de locul de emiter etc. Totuși aceste considerații vor putea duce uneori la concluzii utile cu caracter istoric.

Astfel se poate urmări progresiv, pe ani, creșterea numărului de documente, odată cu întărirea sistemului administrativ oficial, odată cu apropierea unor evenimente politice care anunță instabilitate, nesiguranță. Pentru anul 1590 sînt înregistrate 36 de documente iar numărul acesta crește în anul următor la 52 de documente și în continuare la 61, 77, 78, 95, 121, 94, 128, 174, pentru ca din 1601 să avem păstrate 227 de documente. Excepție în acest sens face doar anul 1600, din care

¹ G. Nussbächer, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței în secolele XVI—XX*, în *Revista arhivelor*, 1970, an. XLVII, vol. XXXII, nr. 1, p. 5—6.

² *Ibidem*, p. 6.

dacă excludem scrisorile emise de Mihai Viteazul, au rămas doar un număr de documente de ordinul unităților. Desigur acest fapt nu este o simplă întâmplare, el pune în lumină o vreme de frământări politice ajunse la apogeu, acțiuni militare generatoare de nesiguranță și, ca atare, dezorganizarea, slăbirea sistemului instituțional în Transilvania. Se manifestau tendințe de statornicire a unei administrații românești odată cu venirea lui Mihai Viteazul, în condițiile menținerii, în linii mari, a vechiului sistem administrativ³. Magistrații cetăților ardeleni, solicitați din punct de vedere economic și militar și de noua stăpânire românească și de tabăra nobiliară, vor adopta o atitudine prudentă, de expectativă, deși opțiunile lor se îndreptau vădit împotriva lui Mihai Viteazul. Bistrițenii vor face, oarecum, excepție pentru că vor împrumuta lui Mihai, la cerere, bani și-i vor face daruri de preț⁴.

Arhiva orașului Bistrița, oraș inclus în „universitatea săsească“, oglindește și ea, de multe ori indirect, aceste transformări. Luând trei eșantioane de câte un an din cinci în cinci ani, 1590, 1595, și 1601 (nu am ales anul 1600 pentru că aceasta prezintă situația specială arătată mai sus), am încercat să urmărim anumite dependențe și transformări în structura internă a arhivei și să stabilim, acolo unde e posibil, relații cu situația istorică concretă.

În anul 1590, documentele latine, în proporție de 36%, predomină față de cele în limba germană și maghiară acestea reprezentând câte 32% din total. Se întâmplă acest fapt pentru că toate documentele emise de principele *Sigismund Báthory* (prin cancelarul *Wolfgangus Kowachoczy*) de la Alba Iulia, Cluj sau Tîrgu-Mureș, purtînd scrisul caracteristic de cancelarie, sînt alcătuite în limba latină. Majoritatea documentelor germane poartă ca loc al emiterii numele Sibiului, iar documentele maghiare sînt date în diferite localități transilvănene (unul este emis la „Zent Király“, localitate din Ungaria de azi⁵, din interiorul sau din afara districtului Bistrița).

În anul 1595, proporțiile sînt altele; majoritatea este deținută de documentele maghiare, 43% (41 doc.), urmează cele germane, reprezentînd 38,7% (36 doc.) și în sfîrșit cele latine însumînd 18,3% (18 doc.). Explicația rezidă în procesul rapid din cadrul cancelariei principatului de *înlocuire a limbii latine cu limba maghiară*, mai ales în cadrul corespondenței interne. Unele documente, semnate de principe ori elaborate din porunca acestuia (și purtînd semnătura cancelarului *Stephanus Josica* și a altor demnitari), sînt date în alte locuri decît Alba Iulia: Cibiny (Sibiu), Theorchwara (Bran)⁶.

³ *Istoria României* (tratat), vol. II, București, Edit. Academiei, 1962, p. 985. Majoritatea din anul 1600, prezente în arhiva orașului Bistrița, sînt emise de Mihai Viteazul (61 de documente, din care 57 maghiare și 4 latine) și, cu toate că acest an nu a fost socotit relevant pentru cercetarea noastră, el confirmă concluzia privind eliminarea treptată a limbii latine din limbajul documentar. (Arh. Statului Cluj-Napoca, fond Primăria orașului Bistrița, grupa a II-a, 1600 nr. 2033—2093).

⁴ Șt. Pascu, *Mihai Viteazul și Transilvania*, în volumul *Mihai Viteazul* (culegere de studii), București, Edit. Academiei, 1975, p. 21.

⁵ Arh. Statului Cluj-Napoca, fond Primăria orașului Bistrița, grupa I, an. 1599, doc. nr. 7.

⁶ Idem, 1595, nr. 56 și 57.

Documentele germane sînt emise, de asemenea, în mare parte, la Sibiu, numit Cibiny sau Hermestadt-Hermannstadt (unul provine din Dockum⁷ — Germania, cîteva din Weissenburg-Alba Iulia⁸ etc.).

Procesul de înlocuire aproape completă a limbii latine este ilustrat și mai pregnant de documentele din anul 1601, în care, din 227 de documente, numai 12, adică 5,2% sînt latine, 146 (64,4%) fiind maghiare, iar 69 (30,4%) germane. Deci, în condițiile unei relative stabilități a proporției de documente în limba germană, în intervalul de 11 ani urmărit (1590—1601) crește proporția documentelor în limba maghiară (de la 32% la 64,4%) în detrimentul celor latine (de la 36% la 5,2%).

Urmărirea locului de emiteră a documentelor este de asemenea importantă. În 1590, 27% din documente sînt emise în Bistrița sau în interiorul districtului, în Alba Iulia (Weissenburg, Fehérvár) același procent, 16% în Sibiu și 30% în alte localități din afara districtului Bistrița. Echilibrul este mai mare în anul 1595, cînd 21% din documente sînt date în Bistrița sau district, 25% în Alba Iulia, 28% în Sibiu și 26 procente în alte localități din afara districtului. Observăm deocamdată că în timp ce în 1590 Clujul („Colosvár“) apare de 2 ori, ca loc de emiteră⁹, în anul 1595 nu se păstrează în arhiva Bistriței nici o misivă dată la Cluj.

Anul 1601, stînd sub semnul unor puternice frămîntări politico-militare, aduce transformări și în structura arhivei bistrițene. Numai 10 % din documente poartă orașul și districtul Bistrița ca loc de emiteră, 3% sînt date în Alba Iulia, cca. 5% în Sibiu, 37% din restul Transilvaniei și din afara ei, excepție făcînd aici marele număr de documente emise la Cluj, număr ce reprezintă 45% din totalul documentelor înregistrate în anul 1601. Confruntat cu problemele majore ale principatului, orașul și districtul Bistrița rezolvă mai mult aceste probleme (în legătură cu care primește ordine) în detrimentul chestiunilor locale. Astfel în 1601, numai 10% din documente au în vedere astfel de chestiuni față de 27% în 1590. Scade și numărul scrisorilor venite de la Sibiu, de la 28% în 1595 la 5% în 1601 pentru că multe îndatoriri ale districtului față de stat, îndeplinite altă dată prin mijlocirea centrului „universității săsești“, sînt acum cerute direct judeului primar și sfatului Bistriței de *Stephanus Cheaky (Csáky)* — cel ales, la 1 septembrie 1600, conducător al nobilimii transilvănene, dușmane lui Mihai Viteazul — ori de principe.

Așa se explică marele număr de documente emise de la Cluj (Clau-senburg, Claudiopolis), unde rezida în această vreme *Stephanus Cheaky*. Și corespondența din arhiva Bistriței pune în lumină eforturile nobilimii pentru păstrarea legăturilor cu Sigismund Báthory și pentru readucerea lui la nevoie, atunci cînd administrația lui Basta și a comisarilor imperiali devenea prea incomodă.

Din două scrisori date la Suceava (Sutochwa, Sutschwa) aflăm mai întîi că un anume Endres Umendt a trecut din Transilvania peste munți, relatînd la 26 febr. [1601] despre călătorie¹⁰ și apoi că, la 15 martie

⁷ Idem, 1595, nr. 70.

⁸ Idem, 1595, nr. 81, 82, 83.

⁹ Idem, 1590, nr. 23 24.

¹⁰ Idem, 1601, nr. 39.

1601, acesta avea deja informații despre sosirea principelui Sigismund¹¹, informații pe care le comunică judeului primar al Bistriței.

La 21 august 1601, din Bacău (Bakó), *Sigismund Báthory* anunță pe credincioșii săi că are bunăvoința sultanului, a regelui Poloniei, a celor doi voievozi (desigur, e vorba de Ieremia Movilă în Moldova și Simion Movilă în Țara Românească) și că a plecat spre Transilvania¹². Iar la 5 septembrie 1601, judele primar al Sighișoarei (Scheisburg), Andreas Gebel, anunță sfatul orașului Bistrița că Sigismund Báthory se află în Țara Bîrsei (Burtzeland)¹³. Deci și prin aceste documente se pot reconstitui frânturi din istoria acelor ani.

Reies din cercetarea arhivei orașului Bistrița anii de frământări politico-militare puternice prin care a trecut principatul și mai ales anumite regiuni ale sale. Majoritatea documentelor emise în 1590 și în 1595 la Sibiu reprezintă cereri ale sfatului orașului Sibiu pentru plata de către Bistrița a părții ce-i revine din darea (impozitul) pusă pe „națiunea” săsească cu diferitele privilejii (alteori aceste cereri se transformă în somații). Se mai anunță impuneri suplimentare la impozit, dar mai multe decât cererile sînt adeverințele eliberate de *Lukas Engetter*, judele primar al orașului Sibiu, prin care acesta certifică sfatului bistrițean primirea sumelor trimise. Judele (sau sfatul) sibian are răgazul uneori, în acești ani, să se ocupe în corespondența sa către Bistrița de trăsurile cu vizitii necesare pe lângă preoți¹⁴, de scutirea de impuneri a unor sinistrați din districtul Bistrița¹⁵ sau chiar de a invita sfatul orașului Nösen (Bistrița) la nunta unor demnitari¹⁶.

Și în scrisorile trimise din partea principelui, unele purtînd mențiunea „ad mandatu serenissimis principis” (la cererea principelui), se poruncește, în aceste vremuri liniștite, rezolvarea unor procese matrimoniale, de moștenire etc. ai căror protagoniști se adresează organelor superioare de judecată sau chiar principelui. De asemenea, se mai pretind iscusiților meșteșugari bistrițeni anume produse ale muncii lor, principele formulînd și alte cereri personale către judele primar și sfat.

Probleme mai mărunte legate de succesiuni, de impozitele unor sate, de mici litigii între persoane particulare, probleme ridicate în localitățile din interiorul districtului sînt de asemenea puse în fața judeului și sfatului.

În 1601 însă, cînd, față de anul precedent, administrația își reluase plin activitatea, conținutul documentelor demonstrează numeroasele frământări politico-militare pe cale de desfășurare. În primul rînd foarte puține documente, și acestea în partea a doua a anului, sînt semnate direct de principe, fapt ce demonstrează schimbări în situația politică. Problemele populației locale, numeroase altădată, apar acum extrem de rar în corespondență. Se înmulțesc însă scrisorile în care apar chestiuni de ordin militar, multe poartă la locul emiterii mențiunea „Tabăra de lângă Dej”; „Tabăra de lângă posesiunea Ip” etc., punînd în lumină ample pregătiri de luptă.

Neliniștea populației și a autorităților se face simțită și ea în asemenea condiții nesigure: *Thomas Borsos*, jude primar în Tîrgu-Mureș, cere

¹¹ Idem, 1601, nr. 52.

¹² Idem, 1601, nr. 173. După lupta de la Guruslău, S. Báthory fugise în Moldova.

¹³ Idem, 1601, nr. 178.

¹⁴ Idem, 1595, nr. 47.

¹⁵ Idem, 1595, nr. 48.

¹⁶ Idem, 1595, nr. 67.

să se primească la Bistrița femeii și copiii din acel oraș expus secuilor, pînă se va schimba situația în țară, iar sfatul orașului Sibiu, în condițiile de nesiguranță create, cere ajutor contra dușmanilor și vești despre aceștia¹⁷, în timp ce, înainte cu cîțiva ani își putea permite să facă invitații la sărbătoarea anuală a „națiunii“ săsești sau să ceară impozitul impus Bistriței.

Titulatura principelui și a altor demnitari, ca și modul de adresare stereotip, fixat în formule, oferă de asemenea, anumite indicații prețioase.

De exemplu, titulatura obișnuită a lui *Sigismund Báthory*, pînă în 1595 era: „*Sigismundus Báthory de Somlio, Princeps Transilvaniae et Siculorum Comes*“; la 25 aprilie 1595, chiar înainte de încheierea tratatelor cu *Mihai Viteazul* și cu *Ștefan Răzvan*, acesta se intitulează „*Sigismundus, Dei gratia Transilvanniae, Moldaviae, Valachiae Transalpini et Sacri Romani Imperii princeps, Partium regni Hungariae dominus et Siculorum Comes*“¹⁸.

Din documente putem deduce și elemente de stratificare socială specifice evului mediu, ca și date legate de organizarea unor instituții, de conducerea orașelor.

Desigur oamenii liberi de condiție modestă (meșteșugari etc.) și șerbii apar numai indirect în documente, ei fiind în atenție mai ales atunci cînd constituie obiect de litigiu între nobili și cînd intervin autoritățile. Astfel un jude al Bistriței emite pretenții bănești pentru un iobag al său bătut de locuitorii din Blăjenii de Jos¹⁹, un anume *Nicolaus Erdely*, cere lui *Joannes Budaky*, judele primar al orașului Bistrița, pe un iobag fugit de pe posesiune²⁰; în alt loc se cere judecarea unui țigan pentru că a furat șapte florini de la un iobag²¹ etc. Mai sînt amintiți în documente un zidar, farmaciști, negustori, deținuți, spioni, pedestrași, călăreți, mercenari, căpitani, un colonel, comisari imperiali, preoți, călugări, un student etc.

Se poate de asemenea urmări o anumită stabilitate în funcții a magistraților, cum este cazul cu *Joannes Budaky* (Hans Budeker, Janos Budaky), jude primar, mai mulți ani la rînd, al Bistriței sau cu *Urbanus Zabo* și *Urbanus Weidner* din același oraș. Se mai întîlnesc în documente juzi sătești, juzi regești, juzi care-l înlocuiesc, în absență, pe judele primar, comandanți de cetăți, soli etc.

S-a conturat, credem, în linii mari, o parte din problematica interesantă pe care o ridică cercetarea unui infim capitol dintr-o arhivă orașenească medievală ca cea a Bistriței și care poate pune în lumină și aspecte mai puțin studiate, demne însă de inseriere în categoria faptelor istorice.

IOAN AUREL POP

¹⁷ Idem, 1601, nr. 164, 165.

¹⁸ Idem, 1595, nr. 18.

¹⁹ Idem, 1590, nr. 13. Despre structura socială a Bistriței în evul mediu, vezi K. G. Gündisch, *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței pînă la începutul secolului al XVI-lea*, în *File de istorie* (Bistrița), 1976, IV, p. 147—193.

²⁰ Arh. Statului Cluj-Napoca..., 1595, doc. nr. 16.

²¹ Idem, 1595, nr. 43.

CONSIDÉRATIONS STATISTIQUES-HISTORIQUES SUR LE FOND
DOCUMENTAIRE DES ARCHIVES DE LA VILLE BISTRITA
PENDANT LES ANNÉES 1590—1601

(Résumé)

L'analyse de la groupe archivistique numéro I (Documents) relève d'abord la croissance du nombre des pièces de 36 doc. (en 1590) à 227 doc. (en. 1601), avec le soulignement de la situation spéciale des années 1600—1601, qui correspondent à l'action politique-militaire de Michel le Brave en Transylvanie et Moldavie. Le calcul de la proportion de documents en ce qui concerne la langue atteste le processus de pénétration massive des langues parlées (au détriment de la langue latine) dans la chancellerie princière et dans les institutions locales (1590 — 36% doc. latins, 32% doc. magyars et 32% doc. allemands; 1601 — 5,2% doc. latins, 64,4% doc. magyars et 39,4% doc. allemands). Certaines conclusions historiques ont résulté par la corrélation de la situation politique-militaire de la principauté transylvaine avec des aspects regardant la forme et le contenu des documents: le lieu d'émission les raisons de l'émission, la qualité des émittents la structure sociale et professionnelle des protagonistes des actes etc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj